

A síneket fölszedik, a vonat
vesztegel a sívatagban.
Felejtés pora lepi el a várost.
A részletekre csak te emlékszel.

2

Tükör a sarki kirakatban.
A ruhák, a járókelők
ítéletre várnak. Csikorog
a kő-szem, ahogyan
körbetekint a világon.

Kárpáti Péter

A TÚLVILÁGON TÚL (II)

Közzjáték Nagyállón

„Mesélik, hogy a zydaczowi Cvi Hirs lánya, Rejzel, aki a kállói rabbi fiához ment feleségül, atyjának házában lakott a férjével. Egyszer az a kérés érkezett Nagyállóból hozzájuk, hogy ott ünnepeljék a peszáchot. A fiatalasszonynak nem volt kedve hozzá, mert nem szívesen mulasztotta el apjának egyetlen széderestjét sem; de férje addig győzködte, mígnem beleegyezett.

Apósa házában egész mások voltak a szokások, mint amelyeket ő megszokott. Különösen az bosszantotta, hogy a rabbi szédereste nem ült kellő időben az asztalhoz, hanem hosszan és szótlánul föl-alá járkált a szobában. Aztán egyszerre kinyitotta az ablakot. Hintó ért a ház elé, két megtermett szürke húzta, három fejedelmi külsejű férfi és négy nő ült benne. A rabbi elébük ment, azok átölelték és megcsókolták őt, váltottak néhány szót, és máris pattogott az ostor, a kocsi pedig elhajtott. A rabbi bejött, becsukta az ablakot, és leült az asztalhoz. Rejzel semmit nem mert kérdezni.

Amikor ünnep után hazament, mindent elmesélt az apjának. – Tudd meg – mondta az apja –, azok voltak az ósatyáink és ósanyáink. A szent rabbi nem akart addig a széderesti asztalhoz ülni, amíg a megváltás el nem érkezik, és ezért imájával a fönti világot ostromolta. Azért jöttek az atyák és az anyák, hogy hírül adják: még nem érkezett el az idő.”⁴⁵

Tegyük fel, hogy a zydaczowi rabbi nem képes a dolgok mélyére látni és megmagyarázni, hogy mi történt azon a széderen. Akkor még azt is hihetnénk, hogy a nagyállói szent – aki híres volt arról, hogy magyar parasztruhában járt, gazdálkodott, és szokatlanul jó viszonyt ápolt a nyírségi birtokosokkal és értelmiséggel, különben is olyan személyiség volt, akit nem lehetett nem szeretni és tisztelni, és néhány kósza vérvádtól eltekintve a béke szigetét teremtette meg a zsidó Nyírségben –, egyszóval még azt hihetnénk, hogy azért nem kezdte el a csillagok feljövetele után a széderestét, mert valamilyen kállói vagy nyíregyházi barátainak a látogatását várta, gojokét természetesen, hiszen szekéren közlekedtek a szent napon.

Hosszan, szótlantul járkált, nem akarta elkezdni a szédert, nehogy aztán félbe kelljen szakítania. Vagy megsértse a látogatóit azzal, hogy nem megy ki hozzájuk. Egyébként nem normális dolog ez, arról a kényszeres igyekezetről szól, nehogy véletlenül megzavarja valami a magyarokkal ápolt jó viszonyt. Különben azok a gojok is beláthatták volna, hogy nem illik zavarni a rabbít a legnagyobb ünnep estéjén.

A történetnek van tehát egy ilyen *hamis* szociológiai értelmezése is.

Szinte biztos, hogy valami ilyesmi volt a háttérben. De honnan tudhatta volna ezt a zydaczowi Rejzel, aki egészen más környezethez szokott? A zsidók az ő otthonában sokkal nagyobb elkülönülésben éltek. Elképzelhetetlen volt olyasmi, hogy az apja gojokat ölelgessen, ráadásul széderestén, ráadásul asszonyokat is.

Rejzel apja viszont *tudta*, hogy a kállói Taub Ejzik – aki az egyik legnagyobb cadik, sőt sokan suttogják, hogy egyike a világ súlyát a szívéen hordozó harminchat igaz embernek –, a zydaczowi Cvi Hirs tudta, hogy ha nem értik a kállói szent rabbi cselekedeteit, ez csakis amiatt lehet, mert a közönséges emberi ész számára fölfoghatatlan értelmük van e cselekedeteknek.

És hát azért cadik ő is, hogy a titkot megfejtse: mi sem egyszerűbb, a kállói rabbít az ósatyák és ósanyák látogatták meg!

Íme, egy kis botrány: félórányi késlekedés egy széderestén és a szekéren közlekedő látogatók üdvözlése. Ennyi történt, és mivel nem értették, hogy igazából mi történt – legenda keletkezett belőle.

A haszidizmus a nyomor és üldöztetés talaján sarjadt örömvallás. A Nagy Baal-Sém-Tov 1750-ben megvilágosodott: azért nem jött még el a Messiás, mert a zsidók ahelyett, hogy örömmel köveznék ki az útját, sanyargatják magukat, folyton keseregnek. Hát hogyan jönne is el a Messiás egy ilyen rohadt világba? A világot széppé kell tenni, mégpedig nagyon egyszerű, mégis csavaros módszerrel: mindent, ami addig csúnyának vagy semmilyennek tűnt, ezentúl szépnek kell látni, sőt szentnek. Szent az evés, és szent az éhezés is, minden öröm, minden boldogság. A kakilás is szent. De a legnagyobb szentség, amikor a haszidok történeteket mesélnek egymásnak. Martin Buber azzal a legendával kezdi világirodalmi jelentőségű gyűjteményét, a HASZID TÖRTÉNETEK-et, hogy egyszer, amikor Illés próféta éjjel egy litván falun ment keresztül, különös, túlvilági fényeket látott az egyik ház fölött – mindjárt tudta, hogy ott haszidok történeteket mesélnek egymásnak.

Egy ilyen közegbe csobbant bele a kállói eset, e pici széderesti botrány és annak misztikus kilengése. E történet történetével nagyszerűen szemléltethetjük, hogyan működik a dramaturgia alkotó dinamikája a szóbeli hagyományban. Van egy történetkezdeményünk, tele titokkal és lehetőséggel. És ez olyan sűrű közegbe csobbant, amelyben rengetegszer újra és újra elmesélték lelkesült közönség előtt, mely a történetet azonnal továbbadta, és formálta is tovább. Ha egy történet kibontására lehetőségek vannak, akkor (szakmai) bűn ezeket kiaknáztatlanul hagyni. Így formálódik, gazdagodik ebben az esetben is történetünk minden kis mozzanata: a nagykállói rabbi házának képe, a széderesti fura várakozás, és ahogy fejlődik a legenda, a szekérral érkezők se maradnak már a házon kívül, lassan beljebb és beljebb szivárognak, és ebből újabb érdekes epizódok születnek...

A történet evolúciósan fejlődik. Ha valaki tovább meséli, és egy epizódot máshogy mesél, létrejön egy hiba, egy mutáció – ez akkor marad meg, ha a *hibás* változat jobb (érdekesebb, mulatságosabb vagy misztikusabb), mint amilyen az eredeti volt. Ha rosszabb az új változat, akkor elsikkad. Mindehhez viszont elengedhetetlen szükség van a

sűrű közegre, a sok-sok továbbadásra, mert csak így képes a mutáció pozitív energiája érvényesülni. Ellenkező esetben, vagyis ha nem veszi körül sűrű közeg, ha csak ritkán mesélük tovább, és nem eléggé értő, érdeklődő füleknek, értsd: nincs a mesének megfelelő *élettere*, akkor fokozatosan kiesnek belőle egyes részek, a mese szürkül, rövidül, végül elhal.

Martin Buber filológusi alapossággal törekedett arra, hogy a haszid legendákat minél egyszerűbb, tisztább formájukban írja le. Éppen ezért az ő gyűjtése tudományos szempontból felbecsülhetetlen értékű, gondolatilag pontos – de kissé unalmas. Az ő szűkszavú közlésében Rejzel pészáchi látogatása az apósánál hitelesnek tűnik, kábé így történhetett az 1800-as évek elején. De a *legenda* szempontjából már egyáltalán nem biztos, hogy Buber XX. század eleji, puritán interpretációja tekinthető a leginkább hitelesnek. Nézzük meg, hogy körülbelül ugyanebben az időben a prágai Jiří Langer – aki mint valódi bóher élt a kelet-galíciai belzi közösségben, és akinek a legendamesélés nem a tudományos kutatómunkát, hanem a természetes életet jelentette – hogyan meséli tovább ugyanezt a történetet, rendes haszid módjára kiszínezve, remek humorral és tehetségesen.⁴⁶

„A lublini Látnok egyszer két tanulóat küldött a távoli Magyarországra. [...] A Debrecenhez közeli Nagykállóba. Megparancsolta nekik, hogy most az egyszer ne otthon, Lublinban ünnepeljék a pészách ünnepét, hanem a nagykállói rabbinál. A rabbit Jichek Azik Toubnak hívták.

A tanítványok egy egész hónapig úton voltak. Csak a nagy ünnep előestéjén érkeztek meg Nagykállóba. A rabbi házában szívesen fogadták őket. Ó, de milyen nagy csalódásban volt részük! A rebecn, akarom mondani a rabbiné asszony öltözéke nem olyan volt, amilyen egy szemérmes izraelita nőhöz illik. Olyan parádés ruha volt rajta, mint egy keresztény asszonyon. Maga a rabbi pedig nem rabbitalárt viselt, hanem közönséges paraszti ruhát. S még hozzá ostort tartott a kezében!

Beállott a szent este. Mindannyian asztalhoz ültek, az ünnepi vacsorához, a mi széderünkhöz. Az asztalon gyertyák lobogtak ezüst gyertyatartókban, mellettük három macesz feküdt eziüsttálon, hóféhér szalvétával letakarva. A poharakban valódi magyar bor aranylott. Keserű gyökerek, hamuban pörkölt csont, húsvéti tojás, petrezselyem, reszelt alma fahéjjal. Minden szabályszerűen előkészítve a házi ünnepségre, ahogy megkívántatik.

De a tanulók mégis remegtek izgalmukban. Az egész környezet olyan szokatlan volt, és a vendéglátók gojos megjelenése annyira ellentétben állt az előírás szerint terített asztallal, hogy szegény fiúk nem lelték helyüket. Szabad-e haszid embereknek ebben a házban egyáltalán ételhez nyúlniuk? Ha nem mindenlátó tanítómasterük küldte volna őket ide, bizony vizet se ittak volna itt.

A tanulók zavara nemsokára tetőfokára hágott. A rabbi fölállt, és elmondta a szertartás első szavait, amint az ősidőktől szokás:

»Ez itt a nyomor kenyere, amelyet őseink ettek Egyiptom földjén. Aki éhes, lépjen be, és egyen velünk! Aki szegény, lépjen be, és ünnepelje velünk a megszabadulás ünnepét! Ez idén még itt, de jövőre már Izrael földjén. Ebben az évben még rabszolgák vagyunk, de a jövő évben már szabad nép leszünk.«

Alighogy a rabbi ezeket a szavakat elmondta, a tanulók meghallották, hogy odakint egy fogat áll meg, és a szobába új vendégek léptek be. Nagyon vallásosak nem lehettek. Ha egyáltalán zsidók voltak. Hiszen fogaton jöttek a csillagok feljövetele után! Tehát már ünnepnapon. És ünnepnapon mindenfajta utazás tilos. De a rabbi meg a felesége régi ismerősökként üdvözölte őket: nagy örömmel, sőt tisztelettel is. A tanulók elsápadtak. Mert szemtől szemben álltak három magyar katonatiszttal és rajtuk kívül még egy hölgygel is. A hölgy gyönyörű volt. Akárcsak Szulamit Salamon Énekek énekében. A termete sudár, mint a pálma. És milyen szép ruhát viselt! Finom

muszlimból varrottat, s az a ruha úgy ölelte körül a testét, mint valami hófehér felhősce. Derekáig érő éjfekete hullámos haját a homloka fölött pompás aranydiadém díszítette, benne igazgyöngyszemek, rubinkövek és gyémántok ragyogtak, mint a legszebb csillagok az égen. Paradicsomi illat lengte körül a két fiút. Talán valami királynő érkezett Nagyállóba az ünnepekre. A fiúk persze nyomban lesütötték a szemüket. A világért se néztek volna annak a hölgynek az arcába. Amit láttak, csak egy szempillantásig látták.

Ezzel a társasággal együtt voltak kénytelenek a tanulók leülni a széderhez, amelyet a vendégek jövelele egy kis időre megszakított. De ez a széder a furcsánál is furcsább volt.

A húsvétí imakönyveket, a hagadákat nem nyitotta ki sem a rabbi, sem a rebecn, azaz a rabbiné, sem a vendégek. Igaz, a kezüket mindnyájan megmosták. Mindnyájan ettek maceszt és keserű gyökereket, mindnyájan megittak négy-négy pohár bort, ahogy a törvény előírja. De egyikük sem imádkozott. Csak beszélgettek magyarul, és magyar nótákat énekeltek. A tanulók persze egy szót sem értettek sem a beszédből, sem a nóták szövegéből, mert tutrisul, azaz magyarul egy szót sem tudtak.

De nem is törődött velük senki. Zavartalanul elolvashatták az egész hagadát és a végén a történetet a báránypáról, amelyet egy apa két hatosért vásárolt, és amelyet megevett a macska, és a macskát megette a kutya, és a kutyát agyonütötte a bot. A botot elégette a tűz, és ezért vízzel eloltották. De a vizet megitta az ökör, azt pedig levágta a sakter, a saktert megölte a Halál, és a Halált megsemmisítette az Isten, áldott legyen érte! [...] És ekkor a hölgy a tanulókhöz fordult, és varázslatos mosollyal az arcán valamit kérdezett tőlük.

Hogy elégedettek-e itt, jól érzik-e magukat vagy valami ehhez hasonlót. Bizonyára csak udvariasságból szólította meg őket. Ilyen előkelő hölgyek ezt így szokták.

A fiúk nem tudtak válaszolni. Olyan zavarban voltak. [...]

Örültek, amikor az ünnepek után visszatérhettek Lublinba. Ilyen kedvetlenül még sohasem töltötték az ünnepeket. Mit vették, hogy tanítójuk abba a tatár országba küldte őket?!

– Ó, balgák! – fogadta őket a szent Látnok szomorú mosollyal. – Ha arra a kérdésre, hogy elégedettek vagytok-e ott, igennel feleltetek volna, örök üdvösséget hoztatok volna a világra. Mert higgyétek el, hogy azok hárman, akiket megpillantani adatott nektek, Ábrahám, Izsák és Jákob ősatyáink voltak, és az a Királynő maga az Isten fenségének dicsfénye. A ti igenetekről függött a Messiás jövője, az Isten egyesülése az ő Fenségével és a Halál és a romlás pusztulása mindörökre... Ah, miért mulasztottátok el ezt az alkalmat!...”

„Isten fenségének dicsfénye”: a Shekhina (שכינה) a láthatatlan Úr látható megnyilatkozása. A Shekhina, amikor még állt a Templom, a szentély második függönyén túl lebegett, a frigyláda fölött, két kerub között. Csak a főpap pillanthatta meg (mármint úgy, hogy életben is maradt), de ő is csak egy évben egyszer, amikor engesztelő áldozatot mutatott be a nép bűneiért, hogy a bűnbocsánat és Isten jelenléte a zsidóság között megmaradjon.

A Shekhina a mitológiában szárnyas nőalak képében jelenik meg.

Ha a nagyállói csoda fejlődését a szájhagyományban úgy fogjuk fel, mint a licitálást a bridsben, akkor Langer kezében a Shekhina sokkal többet ér, mint Sára ősanyánk a Martin Buber nevű játékosnál. Zsidó nőalakot tekintve a Shekhina mindent visz – ő a nagy szlem.

Az 1800-as évek elején történt eset – miszerint előkelő gojok, köztük asszonyok köszöntek be a nagyállói rabbihoz – a száz éven keresztül folytatott közösségi játék, a számtalan mesélés és mutáció révén eljutott a csúcspontra: a csoda immár fokozhatatlan.

Lenne...

Ha az I. világháború után nem esett volna szét a kelet-magyarországi haszid világ, fokozatosan nem omlott volna össze a hagyomány, mely mégiscsak valamilyen keretet szabott a legendák variációs lehetőségeinek.

1935-ben Neumann Albert a következő formában jegyezte le a legendát:⁴⁷

Az első fele nagykállói ugyanaz, mint a Langer-féle változatban.

Aztán a nagykállói rebe „megtömette tajtékpipáját, és látható élvezettel pöfékelte a füstöt. Majd kinyitotta az egyik szekrényt, és egy kis ostort fogott a kezébe. Jól megmarkolta, és egy nagyot suhintott vele. A chászidok egymásra néztek. Most hirtelen elhatározással az udvarra ment a cadik, hallották a járását és az ostor pattogását.

»Ezért ugyan nem volt érdemes idejönni« – mondták suttogva, és valósággal megbotránkoztak ezen a furcsa széderen. »Ezért küldött ide bennünket a rebénk?«

Végre bejött és mosolygó arccal foglalt helyet a cadik. De még mindig nem kezdte meg a szédert. Mintha várt volna valamit. És íme, nyílt az ajtó. Egy katona lépett be először, majd utána egy asszony. Hangos jó estét kívántak. A rebe eléjük ment, és mély tisztelettel szólt: »Legyenek áldottak, akik házamba léptek!« Különösen az asszonyt részesítette egészen különös megtiszteltetésben. Megsókolta a kezét. A chászidok majd kővé meredtek.⁴⁸ »Testvérek, mi járatban vagytok?« »Azért jöttünk, nagytiszteletű urunk, mert szeretnénk házasságra lépni. Csak úgy leszünk boldogok, ha megáldod ezt a frigyet. Régóta várunk egymásra. Könnyes, keserves esztendő után – úgy érezzük, hogy a mi időnk is elérkezett...« A cadik valami földöntúli, magasztos boldogsággal felemelte a kezét, hogy a jegyesek fejére tegye... De hirtelen a két chászidhoz fordult: »Emberek, mit szölk ehhez a házassághoz? Akartok-e hozzájárulni vagy sem?« Szinte könnyörgő volt a tekintete. Azok mintha mit sem láttak, mit sem hallottak volna, magukba süsspedten zsoltárokat mormoltak. A cadik kezei lankadtan hullottak alá. Arcán látszott a csalódott reménység nagy fájdalma. Mikor a chászidok a nagy csendre felemelték a fejüket, a rebe már ott ült a helyén. Az elébb érkezett vendégek meg valósággal eltűntek. Megkezdődött a széder, gyorsan ment minden, semmi – a rebéhez méltó – különös dolgot nem láttak. Szinte megkönnyebbült a lelkük, amikor a szállásukra térhettek.

A második széder sem volt különö, csak valami különös nótát énekelt a cadik a híveivel. Magyar nótát.⁴⁹ Nem értették, mégis a szívük melegedett tőle. Hazafelé indultak a chászidok. Útközben sokat beszélgettek a kállói dolgokról. Bizony nem valami épületes emlékeket hoztak onnan magukkal! Sehogy sem tudták megérteni ennek a furcsa rebének a viselkedését. Az ostorpatogatást, a kézcsókot... No, majd otthon lesz mit mesélni! [...] Alighogy megérkeztek, legnagyobb bámulatukra üzenet jött a rebétől, hogy azonnal beszélni akar velük. [...] És a chászidok elmondták, mi történt azokon a furcsa szédereken. Gúny és megbotránkozás volt a szavaikban. De hát mi történt a rebével? Sápadt az arca, és lecsukódott szeméből ömlenek a könnyek. »Gyermekeim, szegény gyermekeim, nem tudjátok, mit mulasztottatok! Az a katonatiszt Élijahu volt, az a nő pedig a várva várt Mesiách. Ha ti hozzájárultatok volna a frigyhez, akkor már itt lenne a megváltás boldog ideje...«

A Shekhina azért változhatott át női Messiássá, mert a Nyírségben már alig élt olyan zsidó, aki annyira tájékozott lett volna, hogy helyesen értelmezze a titokzatos nőalakot. Micsoda szellemi zűrzavar kell ahhoz, hogy nőnek lássák a zsidó Messiást! Nem ismerek más ilyen legendát, nem fér bele a zsidó gondolkodásba. Rendkívül naivnak tűnik az a fordulat is, hogy a magyar huszártiszt–Illés próféta és a Messiásnő házassága hozza el a megváltást. A változat közlője, Neumann Albert hithű és művelt zsidó ember, és a mese interpretálásának módja azt is sejteni engedi, hogy nem rendelkezett túl erős teremtő fantáziával. Az eredeti mese groteszk, tréfliillatú mutációja minden bizonnyal nem az ő szellemi terméke volt, ő csak felgyűjtötte a 30-as években a kállói szentről

keringő történeteket. A legenda bumfordi bája épp abból keletkezik, hogy a félreértések, súlyos hibák révén kiszakad a vallási keretek közül. Egy halott hagyomány fura kövülete. Olyan, mint amikor egy paraszt szántás közben kifogat a földből egy dinoszauruszcsontot, és azt sárkánycsontnak nézi.

Így született meg a legenda abszurd, egészen csodálatos és minden bizonnyal utolsó változata.

De a mese a szöveg mögött már valami egész másról, az egyetemes pusztulásról mesél.

A túlvilág elmarad.

A REMETE ÉS AZ ANGYAL legendatípus története

Vannak, akik zsidó, mások perzsa vagy sumér eredetűnek vélik ezt a legendatípust, de a legtöbb, ami biztonsággal elmondható, hogy kis-ázsiai eredetű – vagy sem. Születése az idők homályába vész, talán egyidős az emberi szellem legnagyobb találmányával, melyet úgy hívunk: a kételkedés.

Az első ismert írásos említése Allahtól származik. Mohamed valamikor a 612 utáni évtizedben jegyezte le a Koránba, a mekkai kinyilatkozások között.

A második, XI. századi lejegyzése szintén arab nyelvű, a szerző azonban zsidó: Niszim ben Jákob, aki a tunéziai Keruánban volt a közösség vezetője. Nagy tekintélyű talmudtudós volt, de mesegyűjteményével írta be nevét a világirodalomba. Ebben olvasható a legendánk, mellyel gyászoló apját próbálta vigasztalni. Apja egyébként a nevéből ítélve Perziából származhatott (Jákob Sáhin). Felmerül a kérdés, hogy Perziától Észak-Afrikaig konkrétan hol, melyik néptől, milyen hagyományból kapta az arab anyanyelvű zsidó tudós ezt a történetet...

A harmadik és negyedik lejegyzése latin nyelvű, a XIII. század elejéről valók, a szerzők: Jacobus de Vitriaco⁵⁰ és Odo de Ceritona.⁵¹ A szájak azonban sokkal régebbi időkre vezetnek. Odo forrása a VITAE PATRUM volt, ez az V. században keletkezett és később folyamatosan bővülő legendagyűjtemény. A VITAE PATRUM legismertebb, 1615-ös (Rosweyde-féle) kiadásában történetünk nem szerepel, benne van viszont egy korábbi, 1548-as kölni kiadásban és egy XIV. századi kézíratosban is.⁵² Annyit tudunk, hogy Odo minden bizonnyal a VITAE PATRUM-ból vette át a XIII. században – de hogy a korábbi nyolc évszázad alatt az mikor került be a VITAE PATRUM anyagába, arról nincs tudomásunk. Megvan rá az esély, hogy a keresztény változat megelőzte a Koránét, csak sajnos elveszett. De nagyon könnyen lehet, hogy annál sokkal korábban is lejegyezték már. Tehát ha feltételezzük, hogy az i. e. VII–VIII. században volt már héber vagy arámi lejegyzése, ugyanolyan joggal feltételezhetjük, hogy a sumérok is leírták már, mondjuk, ötezer-kétszázhetvenhat évvel azelőtt. Ha találnánk egy ilyen felbecsülhetetlen értékű ékírásos lejegyzést, abból rendkívül sokféle következtetést vonhatnának le a különféle szaktudományok. Ami viszont a konkrét legenda motívumtörténetére vonatkozik, alig lenne több jelentősége, mint hogy (majdnem) kétséget kizáróan bizonyítaná, hogy ez a legendatípus abban a korban és kultúrkörben már a szóbeli hagyomány része volt. A folklórtudomány paradoxona, hogy a szóbeliség kultúráját csak az irodalmi emlékeken és rögzített gyűjtéseken keresztül tudja vizsgálni. Egy adott kultúrkörön belül talált lejegyzések mennyisége azonban nem feltétlenül áll egyenes arányosságban azzal, hogy az a populáció a történettel milyen mértékben volt fertőzött. Mondjuk, lehet, hogy Krisztus előtt 2000-ben Perziában rendkívül népszerű volt – de sajnos erről nem maradt fenn írásos emlék. A XIX. században vált divattá a gyűjtőmozgalom, a szóbeli hagyomány

mányra vonatkozóan a legtöbb adatot az elmúlt kétszáz évből nyertük. De az írásos emlékek tetemes mennyisége nem bizonyíték arra, hogy legendánk a közelmúltban sokkal elterjedtebb lett volna, mint mondjuk négyezer éve Perzsiában.

Modern kultúránk az irodalomra és egyéb rögzítési technológiákra épül. Meg kell értenünk azonban, hogy az emberiség története során a legjelentősebb kultúrahordozó a száj és a fül, a kéz gesztusai és a szem – a szóbeliség volt. Ez nem jelenti ugyanakkor, hogy már a középkorban is ne befolyásolta volna az irodalom a szóbeli hagyományt, akár tömegeket érintő méreteken is. Jó példa erre legendánk...

Irodalomtörténetét a XIII. század elején hagytam félbe, amikor megszülettek Jacobus de Vitriaco és Odo de Ceritona művei. Egy évszázaddal később már számos más gyűjteményben megjelenik, ezek közül a két legjelentősebbet emelem ki. Az egyik a francia Johannes Gobii által lejegyzett *SCALA COELI*, a másik pedig a középkor és a későbbi évszázadok bestsellere, a *GESTA ROMANORUM*, melynek őspéldánya Angliából származik, 1342-ből. Csupán ez utóbbi, a *GESTA* bőven elegendő lett volna ahhoz, hogy évszázadokra biztosítsa legendánk népszerűségét. Ami a *GESTA*-ba bekerült, az át- vagy visszaömlött a szóbeli hagyományba, a népköltészetbe is. Elsősorban nem olvasás útján, hanem egy speciális közvetítőn keresztül, mely az irodalom és a szájhagyomány között áll félúton, és egy általunk igen jól ismert terjesztési formára, a színházra hasonlít – a templomi prédikációra gondolok, melynek teatralitása és a prédikátor színészi szuggesztíója rendkívüli mértékben meghatározza, hogy a közvetített anyag milyen mértékben befolyásolja a szóbeli hagyományt a megrendült, felizgatott vagy éppen unatkozó hívek, a *közönség* révén.

A múlt századfordulón a magyar folklórtudományban épp a mi legendánk körül alakult ki komoly vita arról, hogy a parasztoktól felgyűjtött változatokat valódi értéknek tekinthetjük-e vagy csak a *GESTA* paraszti nyelvezetű felbőfögésének. Tehát hogy a prédikáció továbbmesélése népköltészet-e. Természetesen. Olyan, hogy *tiszta forrásból*, soha nem létezett.

A XV. századból két jelentős lejegyzést kell említeni, a *DISCIPULUS*-t (Johannes Herolt) és a *SPECULUM EXEMPLORUM*-ot, mely a *VITAE PATRUM* és Odo változatát veszi át. A XV. század legvégén, 1499-ben jelenik meg az első magyar területen írt, de még latin nyelvű változat, Temesvári Pelbárt *POMERIUM* című példázatgyűjteményében. A második, magyar prédikátortól származó latin lejegyzés Laskai Osváté, a XVI. század elején.

A legenda első magyar nyelvű megjelenése a magyar *GESTA ROMANORUM*. Haller János 1682-ben a fogarasi börtönben fordította le, a kor másik két bestsellerével, a *SÁNDOR*- és a *TRÓJA-REGÉNY*-nyel együtt, és *HÁRMAS HISTÓRIA* címen adták ki M. Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában 1695-ben.

A *HÁRMAS HISTÓRIA* számos későbbi kiadásban is terjedt Erdélyben és Magyarországon, fantasztikusan népszerű volt. A további magyar lejegyzések is erre támaszkodnak, ilyen Ács Mihály 1702-ben keletkezett változata: *BOLDOG HALAL SZEKERE*. *Argentorum. MDCCII.*⁵³ Szintén a *HÁRMAS HISTÓRIA*-n alapul az a változat, mely a jezsuita Taxonyi János gyűjteményében található. A következő szép, hosszú címmel jelent meg 1740-ben: *AZ EMBEREK ERKÖLTSEINEK ÉS AZ ISTEN IGAZSÁGÁNAK TÜKÖREI, AZ-AZ NÉMELY RITKA ÉS VÁLOGATOTT TÖRTÉNETEK.*⁵⁴

De bármilyen erőszakosan beleégette is a *GESTA* a maga kanonizált változatát a magyarországi és európai népek emlékezetébe, búvópatakként létezett egy másik, szabad hagyomány is.

A középkorból számos világi szellemű feldolgozását is ismerjük. Francia területen *conte devot*-k sora foglalkozott vele. Kiemelkedik Hans Sachs három változata és Johann Pauli anekdotája, és felgyűjtötték a német, spanyol, breton, szicíliai, török népköltészetből is. Az ír Thomas Parnell (1679–1718) költeményben dolgozta fel, tőle vette át Voltaire, aki a ZADIG 20. fejezetéhez használta.

Voltaire 1747-ben írta „*napkeleti történetét*”, Dugonics András pedig ebből magyarította, illetve kanyarította a CSEREL, EGY HONVÁRI HERCEG című, Taksony fejedelem idejében játszódó ősmagyar kalandregényét (1808).

Voltaire – szemben Dugonicsal – a forrásaihoz hűségesen, ugyanakkor költői invencióval és gonosz humorral teremtette meg a *kételkedés legendájának* világirodalmi rangú összegzését, mely témánk esetében olyanfajta kiemelt pillanat, mint amelyet Molière és Mozart feldolgozása jelent a DON JUAN-téma sokkal gazdagabb motívumtörténetében.

A legenda első magyar nyelvű ponyvaváltozata is a GESTA-ra épül, bár Katona Lajos felhívja a figyelmet néhány apró eltérésre, melyek titokzatosan a régi zsidó variánsra emlékeztetnek. Véleményem szerint ezek a motívumok Voltaire közvetítésével jutottak a magyar ponyvaszövegbe, az ő hatása sokkal egyértelműbb. A ponyvaszerző Tatár Péter (polgári nevén Medve Imre) népies nyelvezeten, páros rímekben, REGEKUNYHÓ sorozatcímmel, 1857-től sűrű egymásutánban adta ki füzetkéit. Történetünk a 114. számban került a szerző által csengő-bongó rímes kifejtésre, a pontos kiadási évet nem tudjuk, valószínűleg a 60-as évek eleje. A GESTA mellett feltehetően ez a ponyva lehetett legnagyobb hatással történetünk terjedésére az elmúlt idők népköltészetében.

A NÉPMESEKATALÓGUS⁵⁵ szerint 1882-től 1951-ig összesen tizennégy alkalommal gyűjtötték fel magyar földön.⁵⁶

Az első és legjelentősebb az Orbán Balázsé,⁵⁷ a legszebb, legeredetibb változatot pedig Dégh Linda közli 1951-ből,⁵⁸ bár a jegyzetekben kimutatja, hogy e variáns megszületésében nem a szájhagyomány, hanem az olvasmányélmény játszhatta a főszerepet, éppen az Orbán Balázs által publikált változat, mely Benedek Elek századfordulós nagy mesegyűjteményének közvetítésével vált közismertté.⁵⁹

E dolgozat szakmai kiindulópontja, hogy egy-egy téma sok évszázados életben maradásához nem elég a történehmű továbbmesélés, hanem teremtő fantáziára van szükség, olyan (többnyire névtelen) alkotók láncolatára, akik szabad képzelettel, generációról generációra mintegy újraoltják az ősi történetet. Ez azonban csak akkor önthet friss életerőt a hagyományba, ha a személyes indulat és tehetség párosul a téma mély megértésével.

Ebből az is következik, hogy egy történet csak addig élhet, amíg elevenen foglalkoztatja az embereket, hiszen a mesélők/írók mindig a *jelennek* teremtik újjá, és nem mint valami megőrzendő kulturális értéket (ami esetünkben alig más, mint az unalom szürkése, a feledés szinonimája).

Richard Dawkins *AZ ÖNZŐ GÉN* című nagy hatású könyvében felteszi a kérdést, hogy létezik-e más olyan jelenség a Földön, mely az élet alapvető ismervével, a reprodukció, az önmaga másolásának képességével rendelkezik. Dawkins a biológiai élet alapegységét a génekben határozza meg. Az ő könyörtelenül tárgyilagos, Isten nélküli világában az élőlények pusztán a gének által alkotott túlélőgépezetek, melyek nem saját maguk, hanem a gének szaporodását segítik elő. Maga a génreprodukció mechanikus folyamat, a gén nem *akar* élni, a másolásnak és főleg a másolásból következő apró hibáknak, a

mutációnak akaratlan következménye az a fejlődés, mely a dinoszauruszoktól a kolibriken át az emberig a végtelenül bonyolult, változatos és félelmetes túlélőgépek kialakulásához vezetett. Dawkins a memória és a mimézis fogalmából alkotott műszóval, magyarul a mémekben, a kulturális képzetekben találja meg azt az új reprodukciós jelenséget, mely a biológiai evolúcióhoz hasonlít. A mémek – képzeteink: szavaink, szokásaink, hiedelmeink, dalaink, táncdialektusok, történeteink, a vallási rendszerek, a HÁBORÚ ÉS BÉKE, a divat, a mosóporreklám stb. A képzetek túlélésért, szaporodásért vívott könyörtelen háborújában létrejött túlélőgépek pedig a papirusztekercsek, egy nagy dumás mesélő, az iskola, templom, Gutenberg találmánya, a könyvtár, a színház, az RTL Klub, az internet stb. A biológiai evolúcióban a legkülönbélebb nagyságú és fegyverzetű túlélőgépek – egymást kiszorítva, felfalva vagy élősködő együttműködésben – ugyanazért az egy territóriumért küzdenek. Ez a Földgolyó. Az emberi képzetek is – a médiatankok segítségével – egy hatalmas golyó birtoklásáért küzdenek, ez a golyó az emberi agyvelő.

A fenti oldalakon röviden és nagyon vázlatosan felrajzoltam annak állomásait, amelyekkel a megszámlálhatatlan ősi kis-ázsiai mémnek a túlélésért, az emberi agy megszállásáért folytatott élet-halál harcában az Aarne–Thompson motívumjegyzékben a 759-es számmal jelölt képzetegyüttes kulturális evolúciós útja leírható.

E történet sem *akar* mesélődni, létének csupán akaratlan következménye a rengeteg feljegyzés a krónikákban és az a számtalan kimondott szó, amellyel úgy adták tovább évszázadok során, szájról szájra, mint egy fertőzést.

Mi tartotta életben évezredekken keresztül? Mi az a belső erő, amellyel fölizgatta őseink képzeletét, hogy újra- és újragondolják, és mint valami megemészthetetlen emberi tapasztalatot továbbadják gyermekeiknek? És maradt-e még a jelenkor számára is elevenisége, életerege, miért foglalkoztatott például engem éveken keresztül?

Al-Khidr és Mózes

(KORÁN, 18. SZÚRA. A BARLANG, 60–82.)

„És [emlékezz arra] amikor Mózes azt mondta a legényének: »nem nyugszom addig, amíg el nem érem azt a helyet, ahol a két nagy víz egyesül, vándoroljak bár hosszú évekig!«

Miután ők ketten elérték a helyet, ahol a kettő egyesült, elfeledkeztek a halukról. Az pedig szabadon a tengernek vette útját [vagyis életre kelt a hal – K. P.].

Miután továbbhaladtak, Mózes azt mondta a legényének: »Hozd ide a reggelinket! Elfáradtunk utazásunkban!«

[A legény] azt mondta: »Gondolnád-e, mi történt? Amikor meghúztuk magunkat a sziklánál, elfeledkeztem a halról – és csakis a Sátán feledtette el velem, hogy [ne] emlékezzek meg róla –, és az csodálatos módon a nagy víznek vette útját.«

»Ez az, amit kívántunk« [fellelni az élet vizét] – mondta [Mózes]. És visszatértek, lépteik nyomát követve.

És fölleltek egy szolgát a mi szolgálaink közül, akit kegyelmünkől kegyelemben részesítettünk, és tudásunkból tudásra tanítottunk.

Mózes azt mondta neki: »Követhetlek-e téged, hogy taníts engem az igaz útról, amelyről te tanítást kaptál?«

»Nem fogsz tudni türelemmel kitarítani mellettem« – mondta az.

»Hogyan is tarthatnál ki türelemmel olyasvalamiben, amit tudással nem fogsz át?«

[Mózes] azt mondta: »Ha Allah is úgy akarja, állhatatosnak fogsz találni, és parancsolj bármit is, nem fogok ellenszegülni.«

»Ha követsz engem – mondta [a szolgálk] –, nem szabad kérdezned engem semmiről, amíg én magam nem teszek neked említést róla!«

És útnak eredtek. Mikor aztán hajóra szálltak, [a szolgálk] léket ütött abba. »Azért ütöttél léket – mondta [Mózes] –, hogy vízbe fojtsd azokat, akik rajta vannak? Szörnyű dolgot követtél el!«

»Nem megmondtam – mondta az –, hogy nem fogsz tudni türelemmel kitartani mellettem?«

[Mózes] azt mondta: »Ne vedd rossz néven azt, amit elfelejtettem, és ne állíts [túl] súlyos megpróbáltatás elé!«

[Ismét] útnak eredtek. Mikor aztán találkoztak egy fiúval, [a szolgálk] megölte őt. [Mózes] azt mondta: »Csakugyan megöltél egy ártatlan lelket anélkül, hogy egy másikért [állnál bosszút]? Fertelmes dolgot követtél el!«

»Nem megmondtam – mondta az –, hogy nem fogsz tudni türelemmel kitartani mellettem?«

[Ismét] útnak eredtek. Mikor azután egy város lakóihoz értek, enni kértek azoktól. Ők azonban megtagadták azt, hogy vendégül lássák őket. Azok ketten pedig egy düledező falra bukkantak. A [szolgálk] akkor felállította azt. [Mózes] azt mondta: »Ha akartad volna, fizetséget húzhattál volna érte.«

[A szolgálk] azt mondta: »Itt az elválás[unk ideje]. Am elbeszélem neked annak magyarázatát, amiben nem tudtál türelemmel kitartani mellettem.

Ami a hajót illeti, az szegény embereké volt, akik a tengeren munkálkodtak. Meg akartam azt rongálni, mivel egy király volt mögöttük, aki minden hajót erőszakkal elragad.

Ami az ifjút illeti, a szülei hívók voltak, és féltünk, hogy megátalkodottságában és hitetlenségében sanyargatni fogja őket; és azt akartuk, hogy Uruk adjon nekik cserébe egy másik [fiút], aki tisztább, és [szüleikhez] ragaszkodóbb, mint ő.

Ami pedig a falat illeti, az két árva gyermeké volt a városban. Alatta kincs volt, ami őket illette meg. Az atyjuk igaz ember volt. Az Urad úgy akarta, hogy nagykorúvá serdüljenek, és előhozzák a kincsüket a te Urad irgalmából. Nem a magam akaratából tettem ezt. Ez a magyarázata annak, amiben nem tudtál türelemmel kitartani mellettem.«

Mózes, azaz Múza figurája a KORÁN számos történetében előkerül:⁶⁰ a csecsemő csodás megmenekülése, házassága Midján földjén, harca a fáraóval, „Firaunnal, aki magát istenné nyilvánította, és tornyot épített, hogy elérje az eget”. A KORÁN-ban különös hangsúlyt kapnak a csodák (csoda a bottal, a leprás kézzel), felidézi a tengeren való átkelés és az üldözők pusztulása, az aranyborjú imádása, a pusztában való bolyongáskor leküldött manna és fűrjek epizódjait.⁶¹ A 20. szúra szinte kizárólag Mózes és a szidóság Egyiptomból való menekülésével és az Ígéret Földjének keresésével foglalkozik. A KORÁN-ban tehát – ha más hangvétellel és apróbb változtatásokkal is – a bibliai Mózes figurája szerepel. Ilyen értelemben egyedülálló a mi történetünk, nem véletlen, hogy számos kommentátor szerint ebben az epizódban talán egy másik Mózesről lehet szó. De vajon kiről?

A szöveg két epizódból áll. Az első: Mózes utazása a legényével. „Nem nyugszom addig – mondja Mózes –, amíg el nem érem azt a helyet, ahol a két nagy víz egyesül...” Simon Róbert több kutató elképzelését is említi, hogy mi lehet ez a két nagy víz,⁶² ő maga az édes- és a sós víz egyesülésére gondol, mert Mohamed máshol is használja ezt a kifejezést ebben az értelemben. A hely azonban nem egyszerűen földrajzi helyet jelöl, hiszen amikor a reggelire magukkal hozott hal életre kelt, és „csodálatos módon a nagy víznek vette útját”, Mózes azt mondja: „ez az, amit kívántunk”, vagyis fellelni az élet vizét.

Ugyanez a történet sokkal részletesebb és kidolgozottabb formában megjelenik a hellenisztikus kor legnépszerűbb művében, a NAGY SÁNDOR-REGÉNY-ben, pontosabban annak keleti változatában.⁶³

Mohamed töredékesen, de hűségesen idézi fel Nagy Sándor történetét a szakácsával, az egyetlen változtatás, hogy a makedón hódító helyett itt Mózes szerepel. Miért? A szakirodalomban nem találtam erre magyarázatot. Véleményem szerint Mohamed azért köthette a zsidó próféta alakjához, mert a szöveg folytatása, tehát a második epizód mint a zsidó legendárium része élt a köztudatban, így Mohamed emlékezetében is. De miért kötötte össze ezt a két távoli történetet? Később választ keresünk erre...

Mózes, miután megtalálta az élet vizét, találkozik a névtelen prófétával, és tanítványául szegődik. De ki ez a névtelen próféta, akiről csak annyit tudunk meg, hogy Allah kegyelemben és tudásban részesítette, és valahol a két nagy víz összefolyásának misztikus vidékén kóborol?

Az Iszlám, akárcsak Jézust (*Íszá*), Mózeset is prófétaként tiszteli. Sőt kiemelt rangja van a Mohamed előtti próféták között. Mózes „*kiválasztott volt, Allah küldötte, próféta*” a 19. szúra 51. sora szerint. Ki lehet viszont a másik, ez a Névtelen, akinek tudásához képest Mózesé egy csipetnyit sem ér, és aki Allah kegyelmében magasan Mózes fölé magasodik?

Mohamed erre nézve nem ad támpontot, a későbbi kommentátorok a Névtelen alakjában csaknem egyöntetűen al-Hadirt (Hidr, Khidr) ismerik föl, a muzulmán misztika egyik legjelentősebb (és maig legnépszerűbb) alakját, aki a Közel-Kelet különböző iszlám előtti vándoristeneinek vonásait olvasztotta magába, és aki Mózes történetének előképében, a keleti NAGY SÁNDOR-REGÉNY-ben név szerint is megjelenik. Elkísérte Nagy Sándort a sötétség birodalmába, majd onnan visszavezette. „*A muszlim hiedelemvilágban – mivel ő lelte meg az örök élet forrását – az örök élet és bölcsesség szimbóluma lett.*”⁶⁴ „*A neve zöldet, virulást jelent. A mai napig a tengeri utasok pártfogójának, tűzvészől, áradástól, lopástól, kígyóharapástól, skorpiómarástól védelmező személynek tekintik. Indiában a folyóvizek és kutak szellemeként tisztelik. Közép-Ázsiában úgy tartják, hogy gazdagsággal és szerencsével ajándékozza meg azt, aki megpillantja.*”⁶⁵

A KORÁN-beli történetünk megidézi al-Khidrnek azt a jellegzetességét, hogy folytonosan jár-kei a világban, az isteni gondviselés parancsát teljesíti be, anélkül, hogy közben az embereknek felfedné kilétét.

Az örök életű Khidr fölszabadult az idő befolyásától, a mai napig közöttünk kóborol, és velünk lesz a végítéletig. Egy internetes blogról írtam ki a következő szúfi legendát: „*Egy ember a folyón akart átkelni, amikor legnagyobb megdöbbenésére azt látta, hogy a révész nem más, mint Khidr, a titkos tanító. Khidr, aki olvasni tudott a gondolatokban, mosolyogva így szólt hozzá: – Tudod, testvér, ha az embereket leszólítanám az utcán, és ott kezdeném el nekik magyarázni, mit tegyenek vagy mit ne tegyenek, még azt hinnék, hogy bolond vagyok, vagy hogy a magam hasznát keresem, s véletlenül sem csinálnák azt, amit tanácsolok nekik. Ha tudósnak vagy gazdag kereskedőnek öltöznék, és úgy osztogatnám tanácsaimat, nem hallgatnának rám, vagy talán mégis, de csak azért, hogy kedvemben járjanak ahelyett, hogy arra figyelnének, amit mondok. Ha viszont elvegyülök a nép között, s elejtek itt-ott egy-két szót, akkor biztos, hogy lesznek, akik figyelnek majd rám, ahogy te is megismertél.*”

Az EZEREGYÉJSZAKÁ-ban két helyen szerepel. Az egyik történet részlete:

„...*Bulúqijá elmesélte neki egész történetét. Végezetül megkérdezte tőle: – Uram, mekkora az út innen Kairóba?*

Al-Khidr így felelt: – Kilencvenöt évnyi járóföld.

Amint ezt Bulúqijjá meghallotta, könnyekre fakadt. Azután ráborult al-Khidr kezére, csókolgatta, és így szólt: – Ments meg ebből az idegenségből, s Allahnál lesz a jutalmad, mert már a pusztulás szélén állok, s nincs már mit tennem [...].

Al-Khidr így szólt hozzá: – Emeld fel a fejed, Allah meghallgatta imád, s azt sugallta nekem, hogy vigyelek el Kairóba. Kapaszkodj belém, szoríts jól mind a két kezeddél, és hunyd be a szemed.

Bulúqijjá belekapaszkodott al-Khidrbe – üdv reá! –, megragadta mind a két kezével, behunyta szemét. Al-Khidr – üdv reá! – egyet lépett, azután így szólt Bulúqijjához: – Nyisd ki a szemed!

Bulúqijjá szemét kinyitva ott találta magát palotája előtt állva. Amint megfordult, hogy búcsút vegyen al-Khidrtől – üdv reá! – hírét-hamvát sem találta...⁶⁶

Al-Khidr csodatételei egyébként egészen szokványosnak számítanak a szúfizmus szentjei, a *velik* körében. Goldziher Ignác *Az ISZLAM*⁶⁷ című csodálatos könyvében számos legendát idéz fel a velikről (én pedig tőle idézek, szabadon, tömörítve):

Egyszer al-Gamrit hétszeműnek látta egyik tanítványa, és amikor efölötti bámulatának adott kifejezést, a szent azt mondta: – Midőn az ember tökéletességre jutott, annyi a szeme, mint ahány égalj van a földkerekségén. – Más alkalommal ugyanezt a szentet látták, ahogy a levegőben kocka alakot öltve repült.

Az egyik sejk felesége mesélte, hogy amikor férjével társalogtak, repülő velicsoportokat láttak a levegőben elvonulni, kik férjét hívták. El is repült velük, és csak másnapra tért haza.

Ibrahim b. Adham királyfi egyszer egy hegytetőn a hit hatalmáról beszélt tanítványainak. Azt mondta: ha így szólna a hegységhez, *mozdulj*, a hegy abban a pillanatban megindulna. Alighogy e szokat kiejtette, a hegy, amelynek tetején voltak, megindult, és nem állt meg addig, amíg a szent a lábával dobbantva így nem szólt: – Megállj! Nem téged gondoltalak, csak példát hoztam föl!

Egy szúfi életrajzíró megszámozza és kategóriákba foglalta a velik csodatételeit: 1. A holtak feltámasztása. 2. A tenger kiszáritása és a víz színén járás. 3.anyagok elváltoztatása (víznek mézzé stb.). 4. A föld összegöngyölítése úgy, hogy a térbeli távolság elenyészik. 5. A szentek beszélőképességgel látnak el fákat, köveket, állatokat. A korábban említett Ibrahim királyfi egyszer egy gránátalmafa árnyékában ült, a fa így szólt hozzá: *Ó, Abu Iszhak, tisztelj meg engem, s ízeled meg gyümölcsömet!* 6. Betegségeket gyógyítanak. 7. Vadállatok megszelídülnek szavukra. A legközönségesebb dolog, ha a velik az *Isten kutyáin*, az oroszlánokon nyargalnak. 8. Az idő összegöngyölítése. 9. Az idő megállítás. 10. Meg tudják jövedőlni a fenyegető veszélyt. 11. Képesek bármeddig túrni az éhséget, szomjúságot. Másrésztől azonban 12. egy ültő helyükben végtelenül sokat meg tudnak enni. Stb.

Egy másik szakértő ezzel szemben négy kategóriában foglalja össze a velik csodatételeinek veszélyeit: 1. Ha megengedjük, hogy mindenféle szentek csodákat műveljenek, akkor a csodák megszűnnének a prófétákat igazoló jelek lenni. A prófétára könnyen ráfoghatnánk, hogy csak egy közönséges veli. 2. Egyébként is nehéz megvonni a csodák és a *keramat*, a puszta varázslás közti határt. 3. A velik lehetetlenné teszik a törvényszerű bizonyítást, hiszen bármi bárhogyan megtörténhetett – a csodák révén. 4. Minthogy már eddig is temérdek sok volt a veli, és csodáik száma egyfolytában növekszik, az emberiség egyszer csak azon fogja észrevenni magát, hogy a csodák száma meghaladja a természet törvényes tüneményeinek számát, úgyhogy a szabály fog kivétellé válni, látszólag a csoda lesz a valóság, és a valóság a csoda.

A szúfizmus egy olyan vallás talaján virágzott ki, melynek alapító prófétája, Mohamed, nem tulajdonított önmagának csodák véghezviteléhez való képességet, sőt a csodát istentelenségnek tekintette.

Elgondolkodtató, hogy a zsidó misztika, a haszidizmus, ugyanilyen viszonyt ápolt a saját szentjeivel. A cadikok és a velik csodatévő képességei kísértetiesen hasonlítanak egymásra. És a Nagy Baal-Sém-Tov által 1750-ben alapított irányzat szintén olyan valóságon alapszik, amely a leghatározottabban tagadja, hogy ember csodát tehet.

A KORÁN-epizód előképében, amikor Nagy Sándor megtalálja az élet vizét, miért épp al-Khidrral fut össze a hellenisztikus kor számtalan csodatévő csavargója közül? Miben különbözik al-Khidr a többi szenttől azon kívül, hogy az ő ügybuzgalmában, ahogy küldetését teljesíti, semmi nincs a többiek játékosságából, mellyel a csodatevés szabadságát, mint valami isteni ajándékot, a gyermek naiv örömeivel vagy dölyfével élék át?

Al-Khidr abban különbözik, hogy örök életű.

Nincs nagyobb magány az örök életnél. Sokan vannak közöttünk magányos vándorok.

A bolygó zsidó, akit Jézus azért büntetett a meg nem halás átkával, mert nem hagyta, hogy portája előtt egy pillanatra megpihenjen, amikor a Kálvária-hegyre vonszolta a keresztet. A bolygó zsidó száz évenként biztos összefut a Mahábhárata gyermekgyilkos örök vezeklőjével, nem hiszem, hogy köszönnének egymásnak. Aztán ott van a görög Tütónosz, a hajnalistennő néhai szeretője, aki az örök élet mellé elfelejtett örök ifjúságot kérni, és kabócává töpörödve még ma is ott ciripel a fényképező koreai turisták talpa alatt.

Az örök életűek csak befelé figyelnek, elszakadtak minden emberitől.

Al-Khidr ebben is más, ő a rászorultak őrizője, magányát egy-egy pillanatra megosztja velük. Csak amíg szükséges, utána eltűnik. Elképzelhetjük, micsoda lelki teher lehetett számára, amikor Mózes arra unszolta, engedje meg, hogy vele tartson.

De végül is hogyan kerül közös történetbe Mózes és al-Khidr? Elegendő magyarázat erre, hogy al-Khidr szerepel a NAGY SÁNDOR-REGÉNY *élet vize*-epizódjában? És annak folytatását, az alvilági utazást itt kettőjük *erkölcsi* utazása helyettesíti? Al-Khidr nem szerepel a BIBLIÁ-ban, és a KORÁN sem említi. V. V. Bartold feltételezi, hogy alakjában különböző korok és népek legendái találkoznak, a babiloni Gilgamestől az őtestamentumi Énókiig és Illésig.⁶⁸

Valóban Illés a hiányzó láncszem e misztikus asszociációs rendszerben, mely a közel-keleti népek mitológiáit úgy hálózta össze, mint egy gombolyagot.

Illés és al-Khidr alakjának rokonságát, sőt a két figura lehetséges azonosítását a legtöbb kutató megemlíti, így Simon Róbert és M. P. is, akik vezetőink voltak az idő homályába merészkedő utazásunkban.

Illés nemcsak a zsidó és a keresztény, hanem – mint *Iljász* – a muzulmán mitológia figurája is. Mint isteni küldött jelenik meg. A KORÁN is elmeséli a bibliai történetét, csak annyit változtat rajta, hogy az emberek *nem* hallgattak Illés intésére, amikor megalázta a Baal papjait.

„A muzulmán hagyományban olyan, a bibliai tradícióra visszamenő szüzsék fejlődtek ki, amelyekben az a nézet hangsúlyozódik, mely szerint Allah Iljászt halhatatlannak teremtette. A halhatatlanság motívuma az oka annak, hogy Iljászt összekeverik más halhatatlan szereplőkkel – Idrisszel, al-Khidrral és Dzsirdzsivel [Szent György] is – írja M. P.⁶⁹ – Némely kommentátor Iljással (és nem mint rendszeren al-Khidrral) azonosítja a Korán-beli szolgát.”

A titok feloldhatatlan: a KORÁN-beli történet első részének előzményében, azaz a NAGY SÁNDOR-REGÉNY-ben al-Khidr szerepel – a történet második részének zsidó előzményében pedig Élijahu, azaz Illés.

Nagy Sándorként oldhatnánk fel a *gombolyagot* a két figura azonosításával, ehhez azonban meg kellene határoznunk a közös istenalakot a bibliai Illés-történet keletkezése, tehát az i. e. IX. század előtti kor közel-keleti mitológiájában. Tudomásom szerint a kutatás nem írt még le ilyen ősalakot, és kompetenciámat messze meghaladja, hogy ezzel a kérdéssel érdemben foglalkozzam. Maradjunk tehát a felszínen, feladatomban a *dramaturgiai* elemzés, ami azt jelenti, hogy csak a két figura dramaturgiai jelentőségét vetem össze a két rokon kultúra mitológiájában.

Dramaturgiai szerepük pedig meglepően hasonló. Mindkét mitológiában több örök életű próféta szerepel, de ők ketten azok, akik nem maradtak fenn a mennyben, mint a muzulmán Idrisz vagy a zsidó Énoh (aki az Úr jobbján áll az utolsó ítélet pillanatáig). Al-Khidr és Illés küldetést teljesít itt lent a földön. Mindkettő misztikusan hatalmas, „*majdnem isteni hatalommal rendelkező csodatévő*”.⁷⁰ Egzisztenciájuk bizonytalan, létezhetségtelen: vándoristenek, titkos, de lojális istenalakok az Úr-Allah hegemon birodalmában.

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

45. Martin Buber: HASZID TÖRTÉNETEK II. Ford. Rác Péter. Atlantisz, 1995. 85.
46. Jiří Langer: KILENC KAPU. Kalligram, Pozsony, 2000. Ford. Zádor András. 209.
47. Neumann Albert: TÖRTÉNETEK A „KÁLLÓI CÁDIK”-RÓL. Nyíregyháza, Klafter Ny, 1935.
48. Egy idegen nő kezét megcsókolni, ez a zsidó hagyományok szerint bűn, egy „cadiktól” maga a képtelenség.
49. A „*Szól a kakas már*” kezdetű népdalra utal, melyet a kállói Jichák Ejzik Taub vett be a zsidó liturgiába – ma az ortodoxok az egész világon éneklék, a Taub által beillesztett két jiddis sort leszámítva többnyire magyarul.
50. 1240. Kiad.: Crane, London, 1890. CIX. darab, 50.
51. Léopold Hervieux: LES FABULISTES LATINS. 266. http://archive.org/details/lesfabulistesla03_herugoog.
52. Vö. Katona Lajos: A REMETE ÉS AZ ANGYAL. *Ethnographia*, 1900. 199.
53. Turóczi-Trostler József fedezte fel és publikálta 1939-ben. MESÉS FABULÁK. Gyoma, Kner Izidor Ny.
54. Győr, Streibig János Gergely Ny., 1740.
55. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 3. A MAGYAR LEGENDAMESÉK TÍPUSAI. Összeáll. Bernát László. MTA Néprajtudományi Int., 1982.
56. Tizenötöt említ, de ebből egy tévedés.
57. Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi: SZÉKELYFÖLDI GYŰJTÉS. Athenaeum, 1882.
58. Dégh Linda: KAKASDI NÉPMESÉK 1–2. Akadémiai K., 1955–60.
59. Benedek Elek: MONDÁK ÉS LEGENDÁK. Az Athenaeum mesekönyvtára. Budapest, 1899.
60. Lásd még 2:49–93; 7:103–162; 10:75–93; 20:8–98; 26:10–68; 28:3–75; 40:23–55.
61. MUZULMÁN MITOLÓGIA = MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA II. M. P. szócikke, a szerző neve a kötetben csak monogrammal van feltüntetve. – Főszerk. Sz. A. Tokarev; a magyar kiadás szerkesztője Hoppál Mihály. Ford. Bárány György et al. Gondolat, 1988. 552.
62. Simon Róbert: A KORÁN VILÁGA. Helikon, 1987. 266.
63. A Haller János HÁRMAS HISTÓRIÁ-jában közölt Nagy Sándor-regényben ez az epizód nem szerepel.
64. Simon Róbert: i. m. 266.
65. MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA, 552.
66. Az EZEREGYÉJSZAKA MESÉI IV. (Ötszázharminckettedik és ötszázhetvenhetedik éjszaka.) Atlantisz, 2000. Ford. Prileszky Csilla. 155. és 265.
67. Magvető, 1980.
68. MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA II. 537.
69. Uo. 546.
70. Uo. 236.